नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावः एक दशकको अध्ययन (वि.सं. २०५० - २०६०)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत राजनीतिशास्त्र विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका लागि प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधकर्ता

देवीप्रसाद दुलाल

२०६६

सिफारिसपत्र

नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावः एक दशकको अध्ययन (वि.सं. २०५० – २०६०) शीर्षकको यो शोधप्रबन्ध देवीप्रसाद दुलालले तयार गर्नुभएको हो र उहाँलाई राजनीतिशास्त्र विषयमा विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गर्नका लागि हामी यस शोधप्रबन्धको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्थाको लागि त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायको अनुसन्धान समिति समक्ष सिफारिस गर्दछौं ।

शोधप्रबन्ध समिति

____

प्रा.डा. रामकुमार दाहाल
शोधनिर्देशक

))))))))))))))))))

डा. प्रेम शर्मा
शोधविशेषज्ञ

))))))))))))))))))))))))

डा. पञ्च नारायण महर्जन
शोधविशेषज्ञ

मितिः- २०६६।२।१०

अनुमोदन पत्र

नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावः एक दशकको अध्ययन (वि.सं. २०५० – २०६०) शीर्षकमा विद्यावारिधि (पीएच.डी.) शोधकार्य गर्ने शोधार्थी श्री देवीप्रसाद दुलालले राजनीतिशास्त्र विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका लागि आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायको अनुसन्धान समितिमा शोधप्रबन्ध बुझाएकोमा अनुसन्धान समितिले उपर्युक्त शोधकार्य विद्यावारिधि उपाधि दिनका लागि उपयुक्त ठहऱ्याई विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गरेको कुरा प्रमाणित गरिन्छ ।

)))))))))))))

प्रा.डा. नवराज कणेल

डीन एवं अध्यक्ष

अनुसन्धान समिति

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

त्रि.वि.कीर्तिपुर

काठमाडौं, नेपाल

मिति : २०६६/ / /

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभूवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत **नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावः एक दशकको अध्ययन (वि.सं. २०५० - २०६०)** शीर्षकमा विद्यावारिधि उपाधिका लागि शोधप्रबन्ध तयार गरेको छु ।

सर्वप्रथम यस शोधकार्यलाई प्रारम्भदेखि पूर्ण रूप दिनका लागि प्रेरणा सल्लाह सुझाव दिइ शोध निर्देशकको गहन जिम्मेदारी लिइदिनु हुने श्रदेय गुरु प्रा.डा. रामकुमार दाहाल प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । सोध कार्य सम्पन्न गर्न शोध विशेषज्ञको महत्त्वपूर्ण निर्वाह गरिदिनु हुने श्रदेय गुरुद्वय डा. प्रेम शर्मा र डा. पञ्चनारायण महर्जनप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो मिहेनत र गुरुहरूको निर्देशन, सल्लाह र सुझावको परिणाम यो शोध प्रबन्ध हो भन्ने ठानेको छु ।

सोध कार्यलाई अघि बढाउने सन्दर्भमा सहयोग तथा सल्लाह दिनु हुने सबै व्यक्ति र संस्थाप्रति आभार व्यक्त गर्छु । विभिन्न समयमा महत्त्वपूर्ण पाठ्यसामग्री उपलब्ध गराउनु हुने मेरो सबै सहयोगी साथीहरूप्रति सधैं आभारी छु । यस्तै अन्तरवार्ता दिनु हुने वार्तादाताप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्छु ।

यो शोधकार्य सम्पन्न गर्ने काममा सधैं साथ सहयोग दिनुहुने जीवनसाथी रम्मा थपलिया (दुलाल), छोरा किसान र भतिज जुनप्रति म ऋणी छु । उनिहरूले पुऱ्याएको सहयोग अविस्मरणीय छ । अन्त्यमा टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याइदिने निर्मल कम्प्युटर सर्भिसप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शोधकर्ता

देवीप्रसाद दुलाल

मितिः २०६६।०२।१७

शोध-सार

नेपालको राजनीतिक, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक क्षेत्रको विकासमा छापा सञ्चारको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहिआएको छ । नेपाली सूचना तथा सञ्चारको विकास गिद्धे प्रेसबाट सुरु भई वर्तमान अवस्थामा वेभअफसेट प्रविधिमा रूपान्तरण भएको छ । पहिले गिद्धे प्रेसबाट छापिने साधा अखबारहरू अहिले वेभअफसेटबाट बहुरËी साजसज्जामा छापिन थालेका छन् भने विद्युतीय सञ्चारको क्षेत्रमा अरू महत्त्वपुर्ण विकास भएको देखिन्छ । यसैकारण एक्काइसौं शताब्दीलाई सूचना तथा सञ्चारको युग पनि भनिन्छ । आधुनिक राजनीतिक शास्त्रको विकास ग्रिसबाट भएको पाइन्छ भने छापाखानाको विकास जर्मनीबाट भएको हो । यस कार्यको श्रेय क्रमः प्लेटो र जोहन गुटेनवर्गलाई जान्छ । अखबार ९लभधक उबउभच० को प्रथम प्रकाशन चौधौं शताब्दीमा चिनको …पेकिङ गजेटÚ नामको अखबारबाट सुरु भएको देखिन्छ । नेपालमा आधुनिक राजनीतिक विकास वि.सं. १८३१ बाट भए पनि छापा सञ्चारको विकास वि.सं. १९५८ बाट भएको हो । श्री ३ देव सम्सेरले गोरखापत्र प्रकाशन प्रयोजनका लागि वि.सं. १९५८ वैशाख वदी रोज २ का दिन …सनदÚ जारी गरेका थिए । सोही सनदका आधारमा गोरखापत्र साप्ताहिक १९५८ साउन ३ गते प्रकाशन भयो । नेपाली छापाको इतिहासमा नै गोरखापत्र पहिलो छापासञ्चार हो भने प्रथम छापा कानुन देवसमसेरद्वारा जारी …सनदÚ नै हो ।

२००७ सालको जनक्रान्तिले नेपालको जहानीया राणाशासनको अन्त्य गरी प्रजातन्त्रको स्थापना भयो । प्रजातन्त्रको स्थापनासागै नेपाली छापाको संस्थागत एवम् सङ्ख्यात्मक विकास भयो । यस अवधिमा निजि क्षेत्रबाट नेपाली भाषाको अतिरिक्त नेवारी, हिन्दी र अंग्रेजी भाषामा पनि अखवार प्रकाशन भएको देखिन्छ । यस अवधिमा प्रकाशित छापाले नेपालको प्रजातन्त्रको संस्थागत विकासमा सहयोग पुर्‍याउने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०१७ साल पुष १ गते राजा महेन्द्रले दलीय व्यवस्थाको अन्त्य गरी नेपालमा निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको सूत्रपात गरे । पञ्चायती व्यवस्थाको स्थापनासागै दलीय चरित्र बोकेका सबै अखबार प्रतिबन्दित भए । पञ्चायती व्यवस्थाको पृष्ठपोषण गर्ने पञ्चायती मिसन छापा मात्र सञ्चालन हुन थाले । यसलाई नेपालको संविधान २०१९ तथा त्यस अन्तर्गत बनेका ऐन कानुन बमोजिम छापा सञ्चालन हार्दै आयो ।

२०४६ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनबाट बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुनस्थापनासागै एकदलीय पञ्चायती व्यवस्थाका पक्षधर छापा पनि धरासायी बन्दै गयो भने दलीय चरित्रका नयाा नेपाली छापाको प्रकाशन सुरु भयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को घोषणा तथा कार्यान्वयनसागै नेपाली छापाको सङ्ख्यात्मक एवम् गुणात्मक विकास सुरु भयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ बमोजिम छापाखाना तथा प्रकाशन सम्बन्धी ऐन २०४८ नियमावली २०४९ अन्तर्गत नेपाली छापा सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

नेपाली छापा र राजनीतिको विचमा अन्योन्याुश्रित भनिए तापनि विवादास्पद सम्बन्ध रहेको देखिन्छ एकातिर भने अर्कातिर राजनीतिको प्रभाव निरन्तर रहेको पाइन्छ । नेपाली छापाको विकाससागै राजनीतिको निरन्तर प्रभाव रहादै आएको छ । छापा स्वतन्त्र हुनुपर्छ भन्ने सैद्धान्तिक मान्यता राख्ने राजनीतिक पार्टी,

तिनका नेता, सरकार र छापाको विचमा विवाद कायम छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले व्यावहारिक रूपमा नेपाली छापालाई राज्यको चौथो अËको रूपमा आत्मसात गरेको देखिन्छ। नेपालका हरेक राजनीतिक दलले नेपाली छापालाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र मर्यादित बनाउने मान्यता राखेको देखिन्छ। प्रजातन्त्र र छापाको विचमा विवाद हुन नहुने दृष्टिकोण रहेको देखिन्छ। तर जब तिनै राजनीतिक दल सत्तामा पुग्छन् तब प्रेसको स्वतन्त्रतामा धावा बोलेको आरोप प्रेसजगतबाट लाग्ने गरेको छ । यस अध्ययनमा यिनै विषयको वस्तुपरक अध्ययन गरिएको छ।

(क) नेपाली छापाको विकासक्रमको अध्ययन गर्नु।

(ख) नेपाली छापा र राजनीतिबीचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन गर्नु।

(ग) नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावका कारणहरूको खोजी गर्नु। र

(घ) नेपाली छापामा प्रकाशित राजनीतिक समाचारको विश्लेषण गर्नु शोधको उद्देश्य रहेको छ।

यस्तै,

(क) नेपालका राजनीतिक दल र नेपाली छापाबीचको सम्बन्ध कस्तो छ ?

(ख) नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभाव पर्नुका कारणहरू के के हुन् ?

(ग) नेपाली छापामा किन राजनीतिक समाचार बढी छापिन्छन् र तिनै समाचारको विषयमा छापा र राजनीतिक दलको बीचमा किन विवाद हुन्छ ?

(घ) के नेपालका राजनीतिक दल, तिनका नेता, सरकार र छापा स्वयम्बाट कानुनको उल्लङ्घन हुने गरेको छ, छ भने त्यसका कारण के हुन् ?

(ङ) छापा स्वतन्त्रताको अर्थ उन्मुक्ति हो या कानुनी बन्धनसहितको हो ?

(च) के नेपाली राजनीति र छापा बीचमा प्रेस स्वतन्त्रता सम्बन्धी बुझाइमा भिन्नता छ ? आदि शोध समस्या रहेका छन्।

प्रस्तुत शोधकार्यमा प्राथमिक ९एचष्बचथ० र द्वितीय ९क्भअयलमबचथ० स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । शोधकार्य सम्पन्न गर्न वर्णनात्मक ९म्फ्कअचष्उतष्खभ० र विश्लेषणात्मक ९ब्लथष्तिष्अबᴓ शोधविधिलाई अपनाइएको छ । अध्ययनको अर्थापनका लागि प्रेसका चार सिद्धान्त (निरङ्कुशतावादी सिद्धान्त ९ब्गतजयचष्तबचष्बल तजभयचथ०, उदारवादी सिद्धान्त ९ष्बिभचबᴓ तजभयचथ०, सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्त ९क्यअष्बᴓ चभकउयलकष्दष्ष्तिथ तजभयचथ० र सोभियत साम्यवादी सिद्धान्त ९क्यखष्भत ऋयmmगलष्कत तजभयचथ० साग नेपाली प्रेसको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई सात परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ। परिच्छेदहरूको सारांश निम्नानुसार बेग्लाबेग्लै परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ।

a

तेश्रो परिच्छेद : यस परिच्छेदमा नेपालको संविधानमा प्रकाशन तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अवस्था, छापा कानुन र नियमावली, राज्यको तीन अËको भूमिका, पत्रकार र पत्रकार आचारसंहिताको बारेमा विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ।

चौथो परिच्छेदः यस परिच्छेदमा *नेपालका राजनीतिक दलको छापानीति तथा छापासागको अन्तरसम्बन्ध शीर्षक*मा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी, नेकपा एमाले, नेपाली काग्रेस, नेकपा माओवादी र नेपाल मजदुर किसान पार्टीको छापा नीतिको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ।

पाचौ परिच्छेदः यस परिच्छेदमा *नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावका कारण* शीर्षकमा राजनीतिक दलको नीति र व्यवहार सरकारको नीति र व्यवहार, छापाको अधिकार, कर्तव्य तथा भूमिका, छापामा राजनीतिक प्रभावका अन्य विशिष्टीकरणहरूका बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

छैटौं परिच्छेद : यस परिच्छेदको शीर्षक *छापमा राजनीतिक प्रभाव रहेको* छ । यसमा ६.१ र ६.२ उपपरिच्छेदमा विभाजन गरी नेपाली छापामा प्रकाशित समाचार तथा विवादका विषयमा अध्ययन गरिएको छ । वि.सं. २०५०-२०६० बीचमा नेपाली छापामा प्रकाशित राजनीतिक समाचारको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

सातौं परिच्छेद : यस परिच्छेदमा अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष, परिशिष्ट र सन्दर्भ सामग्री समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यबाट निम्न निष्कर्ष प्राप्त भएका छन् :

१. सिद्धान्ततः नेपाली छापा र राजनीनिका विचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ भनिए तापनि व्यवहारिक रूपमा राणा शासनकालदेखि वर्तमानसम्म विवादास्पद सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

२. नेपाली राजनीतिमा राजनीतिक संस्कारको विकास हुन नसक्नु, राजनीतिक नेतृत्व सक्षम नहुनु, राजनीतिक दलका नेता तथा स्वयम् प्रेसकर्मीमा प्रेसका सिद्धान्त, मूल्यमान्यताको अभाव देखिनु, छापाका पाठक स्वयम् पनि दलगत समाचार रुचाउने प्रवृत्तिका कारण नै नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभाव पार्ने मुख्य कारण रहेको देखिन्छ ।

३. नेपाली छापाका पाठकहरूमा आ-आफ्ना पार्टीगत आस्था रहेको समाचार पढ्ने प्रवृत्ति हुनु, छापा मालिक (प्रकाशक) ले नाफामुखी छापा सञ्चालन गर्नु र पार्टीगत समाचारले छापामा बढी स्थान पाउनु पर्छ भन्ने मानसिकता राजनीतिक दलका नेता तथा कार्यकर्तामा रहनु अर्को कारण रहेको देखिन्छ ।

४. राजनीतिक दल र छापा स्वयम्ले अधिकार मात्र खोज्ने, कर्तव्य बिर्सिने, कानुनको व्याख्या आफ्नो हित अनुकूल मात्र गर्ने, स्वतन्त्रको नाममा स्वच्छन्दता बनेर विषयगत ज्ञान सिपको अभावका कारणले राजनीतिक दल, दलका नेता तथा प्रेसकर्मी स्वयम्बाट मौजुदा कानुनको उल्लंघन भएको देखिन्छ ।

५. नेपाली छापाको स्वतन्त्रताको अर्थ स्वच्छन्दता नभइ कानुनी सीमा र मूल्य मान्यता सहितको हो भन्ने कानुनी प्रष्टता भए तापनि दुवै पक्षले आ-आफ्नो स्वार्थ अनुकूलको व्याख्या गर्ने, बुझ्ने प्रवृत्ति छ । यस प्रवृत्तिको अन्त्य नभएसम्म प्रेस स्वतन्त्रता सम्बन्धी बुझाइमा विवाद कायम रहने र छापामा राजनीतिक प्रभाव रहिरहने देखिन्छ ।

६. नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले व्यवहारिक रूपमा नेपाली प्रेसलाई राज्यको चौथो अËको रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ तर स्वयम् छापा जगतले प्रेसकर्मी कुनै विशिष्ट दर्जाको नागरिक आफूलाई ठान्ने स्वयम् छापाले राजनीतिक समाचारलाई प्राथमिकता दिने प्रवृत्तिको अन्त्य हुन जरुरी छ ।

७. नेपालमा राजनीतिक प्रभावमुक्त प्रेस (छापा) सम्भव देखिदैन । जबसम्म प्रेस स्वतन्त्रताको अर्थ पूर्ण स्वतन्त्रता या उन्मुक्ति नभई कानुनी सीमा सहितको “कानुनी प्रेस” हो भन्ने मान्यता सथापित हुादैन तबसम्म नेपाली छापा राजनीतिक प्रभावमुक्त हुन सक्दैन ।

सुझाव :

नेपाली छापा ९एचभकक० राजनीतिक प्रभावबाट मुक्त हुन सक्दो रहेनछ भन्ने तथ्यलाई बुझी भावी पुस्ताले प्रेसको आगामी कार्यदिशा तय गर्नुपर्दछ प्रेसले राजनीतिक, वैचारिक एवम् सैद्धान्तिक संलग्नता, सामिप्यता जनाउन सक्छ । त्यो प्रेसको अधिकार हो । तर छापामा प्रकाशन गरिने समाचारमा राजनीतिक पक्षधरता लिनु प्रेसको धर्म होइन । यस्तो कार्य प्रेसको उदारवादी एवम् सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्त विपरित हुन्छ ।

नेपाली छापाको प्रेस स्वतन्त्रताको नाममा राजनीतिक पक्षधरताका समाचार सामग्री छाप्ने र त्यसैलाई स्वतन्त्र छापा भन्ने बुझाई त्रुटिपूर्ण हो र भ्रम हो । यसबाट मुक्त भएर निश्पक्षय, सन्तुलित र मर्यादित बन्न सके मात्र सही अर्थमा प्रेसले चौथो अËको सार्थकता पाउाछ र छापामा राजनीतिक प्रभाव न्यून हुन्छ ।

नेपालका राजनीतिक दलहरूले मूलतः स्वतन्त्र, वर्गीय प्रेस र राज्यप्रेसको सैद्धान्तिक मान्यता राखेको देखिन्छ । सारतः नेपाली छापालाई स्वतन्त्र एवम् राजनीतिक प्रभावमुक्त राख्ने मनसाय देखिए पनि दल र तिनका नेतामा राजनीतिक संस्कारको अभाव रहेको देखिन्छ । नेपाली प्रेसलाई स्वतन्त्र, निश्पक्ष, पारदर्शी एवम् मर्यादित बनाउन राजनीतिक दलमा राजनीतिक संस्कारको विकास हुन जरुरी छ ।

प्रेसकर्मीले स्वतन्त्रताको अर्थ उन्मुक्ति या स्वच्छन्दता हो भन्ने बुझ्नु हाुदैन । र आफूलाई छुट्टै दर्जाको विशिष्ट नागरिक हो भन्ने भ्रमबाट मुक्त भएर नेपाली आम नागरिक हो भन्ने बुझ्नु पर्छ । कार्यक्षेत्र र पेसाका दृष्टिले मात्र पत्रकारको हैसियत निर्धारण हुने हो । अधिकारको नाममा कर्तव्यलाई बिर्सनु हाुदैन । यसर्थ कानुनी प्रेस नै स्वतन्त्र प्रेस हो भन्ने तथ्यलाई आत्मसात गर्न जरुरी छ ।

r

विषय-सूची

सिफारिसपत्र क

अनुमोदनपत्र ख

कृतज्ञता ग

शोधसार घ

लघुशब्द प्रयोग-सूची ट

पहिलो परिच्छेद

परिचय

१.१ शोधकार्यको परिचय १

१.२ शोध समस्या ४

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ४

१.४ प्राक्कल्पना ५

१.५ पूर्वसाहित्य समीक्षा ५

१.६ अध्ययनको औचित्य १४

१.७ अध्ययनको सीमा १४

१.८ अध्ययनको पद्धति १५

१.८.१ सामग्री सङ्कलन विधि १५

१.८.२ अर्थापन विधि १५

१.९ शोधप्रवन्धको रूपरेखा १६

दोश्रो परिच्छेद

नेपाली छापाको सिद्धान्त, विकास क्रम र राजनीतिक सम्बन्ध

२.१ बिषयप्रवेश १७

२.२ छापाको सिद्धान्त १८

२.३ नेपालको छापा कानुन २३

२.४ नेपाली छापाको विकास क्रम २४

२.५ नेपालको प्रजातान्त्रीकरणमा छापाको भूमिका ३४

२.६ निष्कर्ष #(

तेस्रो परिच्छेद

नेपाल अधिराज्यको संविधा h न २०४७ मा छापाको प्रावधान

३.१ संविधानमा प्रकाशन तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अवस्था ४१

३.२	छापा कानुन र नियमावली	४२
३.३	राज्यको तीन अङ्गको भूमिका	४६
३.४	पत्रकार र पत्रकार आचारसंहिता	४९
३.५	निष्कर्ष	%$

चौथो परिच्छेद
नेपालका राजनीतिक दलको छापा नीति र छापासँगको अन्तरसम्बन्ध

४.१	राष्ट्यि प्रजातन्त्र पार्टीको छापा नीति	५६
४.२	ने.क.पा. एमालेको छापा नीति	५७
४.३	नेपाली काङ्गेसको छापा नीति	५९
४.४	ने.क.पा. माओवादीको छापा नीति	६०
४.५	नेपाल मजदुर किसान पार्टीको छापा नीति	६२
४.६	निष्कर्ष	६४

पाँचौं परिच्छेद
नेपाली छापामा राजनीतिक प्रभावका कारण

५.१	राजनीतिक दलको नीति र व्यवहार	६६
५.२	सरकारको नीति र व्यवहार	७२
५.३	छापाको अधिकार कर्तव्य तथा भूमिका	८०
५.४	छापामा राजनीतिक प्रभावका अन्य विशिष्ट कारण	९४
५.५	निष्कर्ष	९५

छैठौं परिच्छेद
छापामा राजनीतिक प्रभाव

६.१	नेपाली छापामा प्रकाशित समाचार तथा विवादको विश्लेषण	९७
	६.१.१ वि.सं. २०५०–२०५२ प्रकाशित छापाको समाचारमा राजनीतिक विवाद	९७
	६.१.२ वि.सं. २०५२–२०५८ प्रकाशित छापाको समाचारमा राजनीतिक विवाद	११६
	६.१.३ विवादका प्रमुख कारणहरू	१७३
	६.१.४ निष्कर्ष em	१७४
६.२	सङ्कटकाल र त्यसपछिको सत्र महिनाका छापामा प्रकाशित समाचारको विश्लेषण	१७६
६.२.१	वि.सं. २०५८ मसिरदेखि २०५९ भदौ मसान्तसम्ममा प्रकाशित छापाको समाचार विश्लेषण	१७६
६.२.२	वि.सं. २०५९ असोजदेखि २०६० चैत्र मसान्तसम्ममा प्रकाशित समाचारको विश्लेषण	१९१
६.२.३	समाचारमा विवादका विषयहरू	२३१

६.२.४ निष्कर्ष २३२

सातौं परिच्छेद

सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश २३५
७.२ निष्कर्ष २४३
परिशिष्ट २५१–२८३
सन्दर्भ सामग्री २८४–२८९

लुघ शब्द प्रयोग सूची

प्र.म.	:	प्रधानमंत्री
प्र.अ.	:	प्रधानाअध्यापक
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
कोइराला	:	गिरिजाप्रसाद कोइराला
देउवा	:	शेरबहादुर देउवा
नेपाल	:	माधवकुमार नेपाल
ने.का.	:	नेपाली कांग्रेस
ने.क.पा. एमाले	:	नेपाल कम्यूनिष्ट पार्टी एकिकृत (माक्सेवादी लेनिनवादी)
माले	:	नेपाल कम्यूनिष्ट पार्टी (माक्सेवादी लेनिनवादी)
नेमकिपा	:	नेपाल मजदुर किसान पार्टी
रा.प्र.पा.	:	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी
चन्द्र	:	लोकेन्द्रबहादुर चन्द्र
थापा	:	सूर्यबहादुर थापा
प्रचण्ड	:	पुष्पकमल दाहाल
रा.पं.स.	:	राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य
गो.प.	:	गोरखापत्र
प्र.सं.	:	प्रधान सम्पादक
सं.	:	सम्पादक
विरही	:	हरिहर विरही
प्र.म. भट्टराई	:	प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराई
डा. भट्टराई	:	डा. बाबुराम भट्टराई
के.पी. ओली	:	खड्गप्रसाद ओली
प्र.जि.अ.	:	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
न.पा.	:	नगरपालिका
गा.वि.स	:	गाउा विकास समिति